

L'expressió formal en Ramon Llull: *unitat de llengua i diversitat de llenguatges*

Antoni M. Badia i Margarit
Barcelona, Universitat Ramon Llull
26 de novembre de 1997

1 - Preàmbul

Felicitó la Universitat Ramon Llull per la seva iniciativa de les Jornades que iniciem. Al mateix temps que honora la memòria del seu patró, contribueix remarcablement al progrés dels estudis lul·lians. Aquests, com tots sabem, són font inexhaustible de dades que il·lustren la història del pensament, de la cultura i de l'espiritualitat medievals i la història tout court. Però, ultra els continguts que aquestes dades forneixen, les obres del beat Ramon no interessen menys per llur formulació escrita, en bona part en romanç. Per les seves peculiars maneres d'expressar-s'hi, la novençana llengua catalana saltà de les incertes mostres dels començos a un sorprenent estat de maduresa.

Sens dubte pel caràcter previ que té l'escriptura respecte al contingut (per assimilar aquest hem de desxifrar aquella), els organitzadors d'aquestes Jornades Universitàries han jutjat convenient que n'obris la porta una presentació de la llengua de Ramon Llull. Els n'agraeixo altament l'honor. És cert que tinc poc de lul·lista; no és menys cert, emperò, que la meua preocupació per escatir les vies i els moments que transformaren una llengua jove, més vital que estructurada, en un sistema expressiu consistent i

indefinidament apte, per força m'havia de dur a examinar el paper que hi havia tingut Ramon Llull. Heus ací el meu propòsit avui: exposar les arrels d'aquesta transformació, la soca que en sorgí i les branques que en provingueren. Aplicant una metàfora grata al beat Ramon, m'atreviria a parlar d'un *arbor linguae*: la robusta soca de la llengua que Llull endegà es manifesta a través de les seves branques o registres idiomàtics i cadascuna de les branques és identificada com a pertanyent a la soca en què aquelles recolzen.

2 - La llengua catalana cap a la meitat del segle XIII

Mirem, si no, en quina fase del seu desenvolupament no es devia trobar la llengua que Ramon Llull, nat el 1232, sentia a casa seva i pel carrer, en la seva infantesa i en la seva adolescència. Naturalment, el català parlat del moment era un sistema prou integrat (no sense incoherències, repeticions ni localismes) que tanmateix bastava per a la comunicació humana i per a la realització de les persones. Per les places ressonaven relats demològics i joglarescos. Indrets hi havia on recitaven trobes provençals. Existien textos escrits en català, sobretot traduccions d'originals forans.

En canvi, altra cosa era la comunicació escrita en llatí. Això ens obliga a retrocedir per uns instants a les obscures acaballes del primer mil·leni, quan el romanç era un sistema més vacil·lant i menys integrat; la cultura, minsa en els continguts i reservada a monestirs i catedrals, i el llatí, assequible a uns nuclis minoritaris (juristes, notaris, clergues, cronistes, curials), que només parlaven català i feien el que podien per redactar en llatí. El signe de l'època era la barrera que separava llengua parlada (romanç) i llengua escrita (llatí). Nogensmenys, la gent no vivia en un estat de diglòssia pura, sinó que quelcom pellucava de certs textos en la llengua sàvia (sobretot jurídics i litúrgics).

Les coses havien de madurar. Un bon dia els escriptors començaren d'incrustar alguns mots en romanç dins textos sencers escrits en llatí. Eren els inevitables balbuceigs dels inicis, quan no sabem si les esparses expressions en romanç que ressalten en un text llatí eren fruit de les distraccions o de la ignorància de qui el redactava, o s'han d'explicar per les ganes d'arromançar allò que hom encara no sabia com posar per escrit si no era en llatí. El fet és que

a poc a poc, però tenaçment, les llengües romàniques protagonitzaren una lluita, sorprenent per la seva unanimitat i per la seva contemporaneïtat, per aconseguir una expressió escrita congruent. Així, fa prop de mil anys mal comptats, per tota la Romània ja van essent redactats textos amb cara i ulls, pràcticament escrits de dalt a baix en romanç. I, a casa nostra, en romanç català. És una llengua encara insegura; no comparable amb el llatí, però que es va consolidant. Això vol dir que Ramon Llull es forma rodejat d'una llengua que, de gairebé prop de dos segles i mig ençà, està arrodonint les seves formes d'expressió escrita. Una llengua, però, que, com he insinuat, es pot dir que es nodreix de traduccions i que no surt d'uns camps monotemàtics. Sobretot quatre: el dret (com el *Llibre Jutge*, versió del *Forum Judicum*, durant el segle XII), la predicació (com les *Homilies* d'Organyà i de Tortosa, al tombant dels segles XII i XIII, aquestes darreres en part en original català), la història (com la versió que el 1266 féu Pere Ribera de Parpejà de la crònica de Ximènez de Rada) i l'hagiografia (com les *Vides de Sants* que, a la fi del segle XIII anostraven la popular *Legenda aurea* de la Voragine).

3 - La irrupció de Ramon Llull

Fins ací, el panorama de les lletres catalanes s'assembla molt al de les altres llengües romàniques. En totes elles es prepara el terreny, els textos van madurant i arribarà un dia que hi sorgirà el primer clàssic. Ara bé, en el cas de la literatura catalana, ben tost apareix la figura gegantina de Ramon Llull, per qui la llengua salta, sense prefacis dilatoris, a una volada no atesa tan aviat ni amb tanta amplitud en les altres llengües. Des de Menéndez Pelayo és un lloc comú d'afirmar que la filosofia i la teologia s'expressaren en romanç per primera vegada en català, gràcies a Ramon Llull. No cal dir que la incorporació d'aquests camps implica una enorme vastitud de continguts.

Dit en pocs mots: si de la literatura catalana anterior dèiem que era monotemàtica (jurídica, homilètica, històrica, hagiogràfica), Ramon Llull la convertí en universal. Que aquesta universalitat fou obra seva es fa palès en comparar les seves obres amb textos d'altri escrits en el seu vivent, que continuen essent monotemàtics, com la *Crònica* de bernat

Desclot o els pocs textos en romanç que ens han previngut d'Arbau de Vilanova. D'ací que hom hagi fet de Llull el creador de la prosa catalana, presta per a textos de qualsevol contingut temàtic.

Ramon Llull, universal. Però, de mes a més, granment prolífic. L'abundor de les obres escrites pel beat Ramon esdevé més meritòria si tenim en compte la seva existència inquieta i accidentada i les condicions materials en què sovint redactava els seus textos. No haig de fornir detalls sobre el que acabo de dir, que altrament és ben sabut, proverbial i tot.

4 - Personalitat de Ramon Llull

Les figures irrepitibles, i per això irrepitides en la història, s'expliquen, ultra factors de formació personal i de condicionaments del medi, per quelcom innat, que anomenem la personalitat i, en casos veritablement excepcionals, el geni. Aquest és tal, que també acaba manifestant-se, per més que els dits factors i condicionaments no ho propiciïn. Pel que fa a Ramon Llull, només m'hi referiré en allò que permet d'entendre la seva obra en llengua catalana. Llull fou un enderiat: convençut que amb la seva *Art* podria demostrar les veritats de la fe, es lliurà a exposar-ne els principis a reis i papes, al Concili i a les universitats; a modificar-ne els arguments i les gràfiques geomètriques, a mesura que els hi discutien; a recórrer tot Europa fent-ne apostolat abrandat; a predicar una croada pacífica per la conversió dels infidels, que es donarien, retuts per la força de les seves raons; a fer de missioner al Nord d'Àfrica, a Terra Santa, a Armènia, amb el seu zel apostòlic i amb el seu desig professat de morir màrtir; a promoure escoles de llengües orientals, perquè els predicadors poguessin adreçar-se als infidels en llurs llengües o perquè aquests poguessin entendre la seva *Art*, convenientment traduïda.

Perdó per aquesta llista de trets humans del beat Ramon, ensems massa llarga (en l'enumeració) i massa eixuta (en els continguts). L'he inserida perquè ens suggereix que Ramon Llull era fet d'una peça. Que pertanyin al món del pensament o de la imaginació, que siguin escrites en català, en llatí o en àrab, les seves obres descansen, en darrer terme, en l'Art a què es reduïa el seu projecte vital. A les

característiques de la seva personalitat, cal afegir-hi la del seu temperament impulsiu, apassionat i sensible. Cada decepció, cada intent fracassat del pensador feien brollar en ell mateix el poeta, el narrador brillant. Salvador Galmés ho remarcà amb claredat: allí on Ramon Llull veia que se li tan-caven les portes amb la "veritat", s'hi adreçava ell mateix amb la "bellesa", amb l'esperança que a través d'aquesta obtindria allò que amb aquella li havia estat refusat. Les grans joies literàries lul·lianes tenen explicació en aqueixos moments de depressió espiritual, que ell, amb la seva passió ardent de croat i d'apòstol, tantes vegades hagué de sofrir.

5 - La llengua comuna

Abans de parlar específicament de la llengua de Llull, hem de fer una reserva prèvia important. Coneixem les seves obres per mitjà de manuscrits, la majoria dels quals foren copiats al segle XIV, o més ençà, encara. Què ens assegura que la llengua que hi figura és íntegrament la de l'autor i no s'hi ha interferit la del copista, el qual pot haver-hi deixat senyals personals propis? Com podrem discernir, en casos de dubte, quins trets retraten fidelment la llengua de l'autor i quins altres no li pertanyen? No m'hi detindré, per tal com la qüestió afecta, en general, tota la transmissió manuscrita anterior a la impremta. Existeix una veritable disciplina filològica, que estableix la família i la cronologia dels manuscrits d'una mateixa obra. Aleshores, el consens de les lliçons més solvents ens inclina, en cada cas, a atribuir a l'autor les formes que tenim per genuïnes seves. Tanmateix, no podem ignorar el manuscrit E del *Libre de contemplació en Déu* (de la Biblioteca Ambrosiana de Milà), que fou copiat de l'original a Mallorca l'any 1280. Com deia Jordi Rubió, és possible que el mateix beat Ramon l'hagués tingut a les mans. Aquest manuscrit és el més antic dels existents, cosa que aviat ens faria suposar que era el més proper a la llengua de l'autor. I no: és el que presenta un català més provençalat. En acostar-nos a interpretar els textos, cal, doncs, prendre les precaucions pertinents.

Incidentalment abans he deixat entendre que Llull escriví en català, en llatí i en àrab (núm. 4). Hem d'afegir-hi el provençal de les seves "composicions folles" de joventut, que ell tant abominava en la seva vida madura, però que no

deixa de fer acte de presència en les seves obres rimades. L'àrab devia ésser-li familiar des de la infantesa, passada a la Mallorca acabada de conquerir; després en completà l'aprenentatge amb un moro contractat amb aquest fi. Ja s'han esvaït dubtes antics sobre els seus coneixements de llatí: sabia la llengua clàssica, si bé ell mateix confessa de no dominar-la com desitjaria i se'n plany en alguna avinentesa.

I què direm del català? El català era la seva llengua materna, que ell coneixia bé en les seves formes oral i escrita. El català, per obra seva personal, es tornà extraordinàriament enriquit (en la sintaxi, en el vocabulari, en la formació de mots) i no menys extraordinàriament regulat (en la fonètica, en la morfologia, àdhuc en la grafia).

M'apresso a dir que aquests enunciats no s'han de prendre al peu de la lletra. En efecte, quan penetrem amb calma i amb esperit crític les obres lul·lianes, els hem de relativitzar, sobretot pel que fa a la uniformitat dels trets gramaticals, que no és tan assolida com podríem imaginar. Les vacil·lacions i certes incongruències són inherents a tots els textos medievals i enllacen, a la fi del segle XV, amb les faltes dels incunables. Ramon Llull, que obria camins, se sentia atret per diverses solucions alhora, totes vives i totes vàlides, i és natural que, sense perdre el nord, fes sovint marrades que ara semblen contradir la seva tasca aglutinant, però que no feien sinó enrobustir-la per fer-la un dia més segura.

No és exagerat, doncs, d'afirmar que el seu pas per la incipient llengua catalana la féu rica i regulada. D'altra banda, també gràcies a ell, aquesta llengua que, com hem vist (cf núm. 2), havia estat sobretot monotemàtica, esdevingué universal, comparable, *mutatis mutandis*, amb la que, segles després, Pompeu Fabra anomenaria "el català literari", Carles Ribà, "la llengua comuna" i avui anomenem "la llengua estàndard". És a dir: la modalitat neutra, amb una certa dosi d'abstracció que supera personalismes i localismes i en fa la llengua de tothom. També en això la nostra llengua fou capdavantera. Després de Llull, la Cancelleria reial en prengué la torxa i uniformà els usos de la llengua de l'administració, que Joan Coromines descriví com la koiné en què s'expressava oficialment la Corona d'Aragó i que fou model d'escriptors, ja sovint curials ells mateixos. És ben sabut que a la fi del segle XV l'instrument s'havia clivellat, que la dialectalització subsegüent durà segles i que, encara

avui, aquesta continua en algunes situacions. Perdó per aquesta digressió que, però, potser acceptareu si dic que un dels primers antidòts moderns contra la fragmentació foren els esforços per editar les obres de Ramon Llull, ja a la fi del segle XIX.

El català, el llatí, l'àrab. Tanmateix, ací ens ocupem sobretot del català. No solament perquè així ha estat convingut per a aquest acte, sinó perquè és obvi que el beat Ramon es trobava més còmode expressant-se en romanç que en les altres llengües, i és en català on ateny cotes més elevades en l'expressió i en el contingut. La llengua hi és més assolida i més sincera. Atenció, però. La preferència de Llull pel català no s'explica perquè cedís inconscientment a l'espontaneïtat ni perquè en fes una qüestió de principi. No: obsedit per difondre la seva Art, s'estimava més valer-se del romanç per raons d'eficàcia, i per eficàcia posà en català conceptes i terminologia de disciplines en les quals fins aleshores ningú no havia emprat sinó la llengua clàssica per excel·lència.

D'altra banda, en aquesta comesa Llull no fou un *perveniu*. Ell mateix s'havia elaborat tota una retòrica, no sempre ortodoxa, sinó de factura personal. Sempre, però, raonada i justificada. Darrerament l'han comentada Modest Prats i Josep M. Nadal, extraient-la dels fragments més significatius del mateix corpus lul·lià. No m'hi estendré.

6 - Característiques de la llengua lul·liana

No és cosa fàcil de caracteritzar la llengua de Ramon Llull mitjançant uns quants trets típics. Sembla que hi sobresurten dues propietats que en són una mena de comú denominador: una barreja curiosa de formes cultes preses del llatí i de formes hereditàries d'evolució popular (que el duu a tractar mots savis com si fossin derivats populars) i un incessant afany de precisió (que l'obliga a guarnir l'enunciat amb tota llei d'instruments gramaticals, que sovint hi fan més nosa que servei).

Així, hi ha una sèrie de mots que generalment el català ha tractat com a savis (i que conserven els sons llatins, amb un mínim d'adaptació a la fonètica catalana), però que són emprats per Llull com si fossin d'evolució popular. Exemple: la u breu llatina s'ha fet *o* tancada en

català (*bucca dóna boca*); però hi ha mots savis que han restat a part d'aquesta llei fonètica, com és *culpa*. Doncs bé, Llull escriu *colpa*, com si fos un mot hereditari. O *soplega* (del llatí *supplicat*). O *penident* (del llatí *penitente*). Ultra la fonètica, aquesta característica es retroba en la morfologia (com les romanalles de la declinació en Déus, nominatiu, en front de *Déu*, en els altres casos), i en la sintaxi i en el vocabulari, com veurem més avall. N'és una bona mostra que les dues menes de subordinació gramatical que més abunden siguin les oracions temporals (primàries i populars) i les de relatiu (elaborades i selectes).

L'afany de precisió afecta la frase i té diverses maneres de manifestar-se. Una d'elles és la reiteració verbal, com l'anomenat "acusatiu intern" de la gramàtica llatina, els jocs de mots d'una mateixa arrel, etc.: *com ... vista la visió; que hom los feés almoyna del romanent de ço qui roman a la taula*. També la repetició del que acaba de dir, però expressat en paraules diferents, com si volgués reblar el clau: *jo'm vull aconsellar ab vós, i prech-vos que em donets consell*. Sovint Llull introdueix un element, sense el qual el text seria més comprensible i la frase, més lleugera: *dix... que li cercassen en la ciutat alguna donzella qui fos de noble linatge* (millor fóra: *alguna donzella de noble linatge*, i ens estalviaríem una forma personal del verb i, per tant, una subordinada de relatiu).

En pocs mots: les ganes de precisar lleven bellesa al període i el fan quelcom pesat (almenys per al lector modern): *car en ço que Déus per son poder porà conservar eternalment en foc infernal lo cors de l'hom peccador sens que'l foc no'l porà consumir*.

7 - Selecció d'algunes mostres de sintaxi

Les dues propietats que acabo d'esmentar (núm. 6), típiques de l'exposició lul·liana, es manifesten abundantment. En això que segueix faig una tria de mostres de sintaxi (en aquest núm. 7) i de vocabulari (núm. 8). Tanmateix, no sempre hi assenyalaré explícitament la presència d'ambdues propietats, que ja sabran detectar els qui m'escolten QUE JA SABRA DETECTAR EL LECTOR. Espigolem, doncs, alguns trets de la llengua del nostre autor. Ara, de sintaxi.

Predomini de les formes personals. Ramon Llull expressa sistemàticament en forma personal conjugada

situacions que avui corresponen més aviat a l'infinitiu: *les paraules que... dix al pastor per ço que'l consolàs* (avui: *per consolar-lo*). *Tot hom és tengut que crea aquests catorze articles* (avui: *de creure*). S'hi arriba a desfigurar el significat, que només entenem pel context global; l'enunciat: *molt se meravellà lo palegrí con lo bon hom era tan desconsolat, e dix enfre si mateix que li digués tantes de semblances de consolació* pot semblar, en una lectura ràpida, que vol dir 'que [l'altre] li digués...', quan, en realitat, significa que 'es féu el propòsit de contar-li semblances...!'.

Subjuntiu de subordinació. L'oració subordinada, malgrat que expressi una realitat objectiva, adopta el mode subjuntiu, només perquè és subordinada. Es tracta d'una manera d'indicar la subordinació segons la gramàtica clàssica, i evidentment és un dels trets llatinitzants de Llull. Un parell d'exemples: *e saben que sots forma de pa sia vera carn e vera sanch del cors de Jesu Crist* ('és vera carn e vera sang'); *creure que Jesuchrist fos concebut* ('fou concebut').

Les oracions de relatiu. L'abundor d'aquestes oracions és un dels trets cultes més característics de Ramon Llull i contrasta amb la repulsió, certament molt antiga, del llenguatge parlat envers el relatiu compost (*el qual*), que té, doncs, dues síl·labes i, de més a més, flexió de gènere i de nombre. En canvi, pel seu afany de precisió, Llull el prefereix a *qui* i *que*. L'ús reiterat de *el qual*, *la qual* i els plurals corresponents fa un xic feixuga la lectura de les seves pàgines, que se salven per l'agudesca i la força expressiva de l'autor. Comparem la frase: *com hom am haver loch assignat en paradís lo qual sia bo* amb la solució més lleugera de *un bon lloc assignat al paradís*. Com ocorre en llatí, les oracions de relatiu són emprades sovint amb el valor de diferents oracions subordinades; les primeres, quantitativament, són les finals, però també se'n troben d'altres matisos. Exemples: *trametre un metge qui pensàs d'ell* ('perquè tingués cura d'ell'; oració final); *lo frare murí per defalliment de metge, qui no'l visità sovint* ('perquè no el visità sovint'; oració causal).

8 - Selecció d'algunes mostres de vocabulari

A grans trets, el lèxic lul·lià es descompon en tres grans grups: els mots hereditaris o d'evolució popular, els mots savis o cultes, incorporats sense modificacions del llatí

al català, i els que ell mateix denomina "paraules estranyes".

Els primers s'anomenen hereditaris perquè resulten de l'ús constant que en feia la gent, generació rere generació, sense solució de continuïtat des del llatí vulgar i acusen les marques de l'evolució fonètica que han sofert fins a ésser identificats com a catalans. Per exemple: *noble* (del llatí *nobilem*), o *bondat* (de *bonitatem*), o *homei* (de *homicidium*). Una meitat ben llarga del vocabulari lul·lià té aquest origen i correspon, ni més ni menys, al conjunt dels mots que nodreixen els diccionaris de la llengua moderna. Això explica que el lector no especialitzat d'avui s'hi pugui acostar bastant còmodament, superat un lleuger aprenentatge de la morfologia verbal i altres eines gramaticals. Dins el fons d'aquest lèxic popular, Ramon Llull s'inclina a emprar les solucions que expressen una "noblesa semàntica", segons una curiosa escala de valors que ell mateix estableix.

Tanmateix, cal fer una reserva que restringeix notablement l'abast de l'afirmació precedent: l'ús d'arcaïsmes, o sia mots que en el seu temps encara conservaven una forma diferent de la que tenen avui, més evolucionada (com *femna*, del llatí *femina*, avui *fembra*), o que avui han modificat el significat que tenien en el llenguatge lul·lià (com *fenyey*, que aleshores volia dir 'fingir' i avui, 'pastar la farina'), o que simplement han desaparegut de la llengua posterior i moderna (com *àvol*, que significava 'dolent').

El segon grup és constituït pels mots savis o llatinitzants, que Llull usa amb profusió (Francesc de B. Moll calculava que gairebé atenyien la cinquena part del seu vocabulari) i que han estat presos directament del llatí o amb una mínima adaptació a la fonètica catalana (com *homicidi*, al costat del popular *homei*, ja esmentat). Aquestes paraules solen ésser comprensibles avui. No hi manquen, emperò, cultismes que no han arribat fins a la llengua moderna i que no són entesos sinó per qui coneix la llengua clàssica o per qui els sap veure emparentats amb un altre mot (com *efar*, o sia 'parlar'; pensem en *inefable* referit a allò que no es pot dir'). S'han convertit en veritables arcaïsmes per a l'home d'avui.

El pensament de Ramon Llull, àgil, exuberant i matissat, constantment necessitava nous significants per expressar els nous significats que ell anava concebant sens parar. Això explica que hagués de recórrer a la formació de mots, sobretot per derivació. Tant els mots hereditaris com els lla-

tinismes són bases per a crear aquelles paraules que el seu inquiet desig de fer-se entendre trobava a faltar. Renuncio a fer ací un mostratge dels sufixos que emprava, afins però diferents, simples o acumulats. El lector ha de parar esment per no perdre's en aquest bosc gramatical de considerable subtilitat.

Hi ha encara un tercer grup del lèxic lul·lià: les "paraules estranyes". El mateix beat Ramon s'expressa així, en el pròleg de l'*Art Amativa*: "e cor havem fretura de vocables qui no són en vulgar, cové-nos usar d'alcuns vocables qui són en latí, e encara d'alcunes paraules estranyes qui no són en ús en vulgar ni en latí, sens les quals no poríem pujar esta amància a tan alt grau de bondat com cové". Segurament Ramon Llull es refereix a mots basats en llatinismes, però que adquirien un segell personal per intervenció seva (per mitjà de l'analogia, la composició o la derivació, a la qual acabo de fer al·lusió). Es tracta de mots que es troben a les obres especulatives (de contingut filosòfic, teològic o científic). Així sorgeixen les famoses sèries de mots, formalment enllaçats, però diferenciats pel significat. Heus-ne aquí dos exemples: 1) *poderaundós, poderós, poderejant, poderejar, poderejat, poderejable*; 2) o bé: *magnificatiu, magnificativitat, magnificativament, magnificant, magnificança, magnificador, magnificar, magnificable*, etc. I m'aturo ací per no fer-me pesat, no per haver esgotat la sèrie, que es compon de catorze peces.

9 - Els registres

He dit reiteradament que, enfront de les mostres escrites anteriors a Llull, i àdhuc contemporànies seves, que eren monotemàtiques, el gran *opus* lul·lià fou universal quant als continguts (cf núm. 5). També ho fou en la seva expressió idiomàtica; prou que ens ho palesen característiques com les que acabem d'entreveure (cf. nús. 6, 7 i 8). I bé, s'erraria qui cregués que, en el beat Ramon, la universalitat de temes era canalitzada a través d'una singularitat rígida i homogènia en l'expressió. Com fan les llengües madures (que disposen d'una gamma de nivells, cada un dels quals és adequat a cada situació idiomàtica), com fem tots nosaltres (que, dins el marc d'una sola llengua, ens produïm d'una manera diferent en un acte acadèmic o en una

estació de metro), la llengua de Ramon Llull presenta diverses maneres expressives (de les quals ell escull la més pròpia en cada cas). Són els registres (o, com he dit al títol, els llenguatges) de la llengua lul·liana. Les branques, vàries, de l'única soca de l'*arbor linguae* de què parlava suara.

He escollit tres mostres de llenguatges, entesos en aquest sentit i pertanyents a tantes d'altres conjuntures de la llengua de Ramon Llull. Són extretes d'un text líric (I), d'un text narratiu (II) i d'un text especulatiu (III), i denoten, respectivament, els tipus d'exclamació, descripció i raonament.

Llevat del primer, que és una composició sencera, els altres dos són fragmentaris (i els fragments en són trossos molt breus). No cal dir que una anàlisi aprofundida de cada un dels tres textos (i, pel que fa als dos darrers, d'altres passatges del conjunt, ara no recollits) donaria peu a un seminari universitari de llarga durada. En això que segueix en faré un comentari molt succint. Lingüístic, no literari ni estilístic: reduït al funcionament de l'estructura de la frase, la qual és, a fi de comptes, el suport pregon de tota altra manifestació expressiva.

1) Del *Cant de Ramon*. Aquest poema és una mena de crit angoixós, on no té entrada el raonament (d'ací, l'absència de conjuncions causals, condicionals, concessives, etc.). Si el llegim en veu alta, se'ns imposarà un to que seria inaplicable als textos II i III. Consta d'oracions curtes; debades hi cercaríem, doncs, les fases més elaborades de la subordinació gramatical. Tots els tipus gramaticals que comentaré podrien ésser objecte d'una exemplificació molt generosa. Hi renuncio.

Correntment les oracions són independents, amb un sol verb (en forma simple o composta), una frase verbal o una forma passiva. Exemples d'un sol verb; en forma simple: *pris confessió* (ratlla 8), *amor me pres* (ratlla 17), *som hom vell*, *pauvre*, *menyspreat* (ratlla 43); en forma composta: *som caüt en mant pecat* (ratlla 3), *Déus Fill del cel és davallat* (ratlla 22), *novell saber hai atrobat* (ratlla 31).

Exemples de frases verbals (perífrasis de verb + infinitiu, de verb modal + infinitiu, verb + preposició + infinitiu de finalitat, etc.): *ané querre perdó* (ratlla 7), *lo monestir... fiu... donar*, *per sarraïns a preïcar* (ratlles 13 a 15), *morí per dar salvació* (ratlla 26), *venrà jutjar li mal e'l bo* (ratlla 29), *vull*

morir en pèlag d'amor (ratlla 49), *on que vage cuit gran bé far* (ratlla 67), *res no hi pusc far* (ratlla 68), *vull tant a Déu mercè clamar que mos llibres vulla exalçar* (ratlles 71-72).

Exemples de formes passives: *e'n ira de Déu fui pausat* (ratlla 4), *Jesús, per qui'l món creat fo* (ratlla 27), *sarraïns seran batejat* (ratlla 34), *poc som conegut e amat* (ratlla 48), *prec que'n infern no sia mès* (ratlla 60).

Dins la tònica d'oracions breus que caracteritza aquest text, Ramon Llull havia de pagar el tribut a les de relatiu: *per lo saber que Déus m'ha dat* (ratlla 36), *...al major Senyor, al qual tramet la mia amor* (ratlles 62-63); *àdhuc concatenades: ...la deshonor que fan a Déu li gran senyor qui meten lo món en error* (ratlles 53-54). No hi manca l'oració equivalent a una final: *...m'és dat a servir Déu que fos honrat* (ratlles 1-2) 'perquè fos honrat'.

Les oracions completives duen el nexce conjuntiu *que*: *volc que Déus fos per mi amat* (ratlla 6); però poden no dur-lo: *prec Déus trameta missatgers* (ratlla 55), on hem de veure una romanalla de les construccions paratàctiques primitives.

Les dues darreres estrofes són d'oracions desideratives: *...gauig me dó Déus* (ratlla 74), *no hagen en mi potestat* (ratlla 78), *man Déus als cels e'ls elements* (ratlla 79), *dó'm Déus companyons* (ratlla 82), les quals rubriquen el to subjectiu de tot el *Cant*.

2) *Del Libre, qui és de les bísties* (extret de *Fèlix o el Libre de meravelles*). El text caracteritza el relat i la descripció. I ens ho fa veure les dues vegades que el text obre un paràgraf. Observant un comportament verbal clàssic en aquesta mena de textos, el marc és presentat en imperfet d'indicatiu i l'esdeveniment, en perfet (que té el valor de l'aorist grec o d'acció puntual). Així, a la ratlla 1 llegim que *ell anava per una vall* (imperfet) i a la ratlla 2 es produeix l'acció: *ell encontrà dos hòmens*. L'ús dels dos temps verbals es repeteix, a l'inici del capítol següent (ratlles 39 i 40): el marc (*En una bella plana... estaven moltes bèsties*) contrasta amb l'acció (*Acord fo emprès...*).

L'afany lul·lià de precisió es nota en la preferència per les formes personals del verb, en comptes de l'infinitiu; per exemple: *semblança havets que siats de algun orde* (ratlla 6) 'teniu cara de ser d'algun ordre', o bé: *nosaltres no som dignes que siam en tan alta vida* (ratlles 20-21) 'no som dignes de ser'.

La sintaxi dels demostratius és quelcom desconcertant. Heus ací dues frases amb *aquell* (o flexió), en les quals, si les traslladéssim a una versió moderna, avui hi posaríem les formes de proximitat (*aquest* o flexió). A la ratlla 8 es parla d'*una plana que és prés de ací. En aquella plana ha gran ajustament...* (avui diríem *aquesta plana*, perquè la *plana* és l'antecedent immediat, i, quant al significat, hom ens precisa justament que 'és prop d'ací', dues raons per a posar-hi el demostratiu de primer terme *aquesta*). A la ratlla 25 llegim: *...los quals sien de la orde dels Apòstols, e que aquells hagen ciències...* La presumpta versió moderna prescindiria del demostratiu: *que siguin de l'ordre... i que tinguin ciències...* (o si no, introduiria la forma de proximitat: *que siguin de l'orde... i que aquests tinguin ciències*).

Com sempre, sobresurten les oracions de relatiu. Sovintegen molt, però manquen de la llargària i de les concatenacions que tenen en textos de sintaxi més elaborada. Així: *que és prés de ací* (ratlla 8), *que volen elegir rei* (ratlla 9); altres exemples a les ratlles 15, 16, 19 i 23. La necessitat de precisar i l'ús preferent de les formes verbals per part de Llull expliquen la frase *qui havien grans barbes e grans cabells* (ratlles 2-3), que avui seria més simple (*amb grans barbes i llargs cabells*). Una concatenació moderada de relatius veiem a les ratlles 32-33: *...e devoció qui ésser solia en los apòstols, qui en vós amar e conèixer no dubtaven a sostenir treball ni mort?* Així mateix a la ratlla 34. També fa la seva aparició el relatiu compost i flexiu *el qual*: de moment, el trobem en masculí plural a la ratlla 25 (*los quals sien de la orde...*) i, una segona vegada, en ús adjectiu: *mas som figura de la conversació dels apòstols, la qual figura representem* (ratlles 21-22) 'que representem'.

3) Del *Libre del gentil e dels tres savis*. Ara ens trobem davant un nou llenguatge: una sintaxi fèrriamment establerta s'encarrega de canalitzar les argumentacions amb vista al desenllaç de la discussió. Remarquem, d'entrada, que el substantiu *raons* apareix 4 vegades en les quatre primeres ratlles: ens prepara psicològicament per a l'anàlisi gramatical (i alhora ens recorda la reiteració i l'afany de precisió, típics de Ramon Llull). En aquest fragment predominen dues menes d'oracions compostes: les condicionals i les causals. He comptat 11 subordinades introduïdes per la conjunció *si*, començant per la de la ratlla 8: *si eren molts Déus, seguir-s'ien moltes fins*. Això es repeteix a les ratlles 12, 14,

20, 22, 29, 45, 46, 50, 56, i a la 59, just a l'acabament de la mostra, el text encara enceta una nova condicional (*E si açò fos...*), que no sabem com s'acabarà. També les causals: hi ha 10 oracions que comencen amb la partícula *cor*, com veiem a la ratlla 38: *cor lo poder del foc termena en lo poder de l'aigua*. Altres causals a les ratlles 8, 10, 15, 17, 24, 29, 44, 51, 53.

Les il·lacions ajuden a enllaçar una oració amb la següent: *per açò* (ratlles 25, 43, 46, 54), *on* `de la qual cosa' (ratlles 20, 34). No cal dir que els demostratius també poden acomplir aquesta funció d'enllaç, com es veu entre les ratlles 5 i 7: hom ens diu que *lo món és ordenat* (5) i que *natura... fa* (6) i l'enllaç es produeix a les ratlles 6 i 7: *E aquest ordenament e aquest cors natural significa...* Observem que, com és propi dels raonaments de tots els temps, no és rar que es combinin dues menes d'oracions: *cor si eren molts Déus...* (ratlla 8, i així mateix a la 29) (causal + condicional), o bé: *E cor possibilitat e ésser se convenguen..., per açò és manifestat...* (ratlles 24-25) (causal + il·lativa).

També són representades, bé que amb menys mostres, les oracions comparatives: *e pus impossíbol cosa fóra que en ell fos enveja..., que si fos mesclat ab altres déus* (ratlles 49-50) (una altra mostra a la ratlla 59). Així mateix les consecutives: *...la essència del qual és tan gran en bonea, eternitat..., que nulla altra essència... no la pot termenar ni comprendre* (ratlles 25-27). I encara les disjuntives: *O la granea de Déu és infinnida o no en essència e en bonea, eternitat...* (ratlles 19-20). Tots tres tipus d'oracions són igualment elements importants en el raonament.

S'hi troben altres trets que ja no podem recollir, com l'asíndeton, la concordança, el subjuntiu de subordinació, etc. I tot, assentat sobre la sintaxi llatina, com es veu en aquest darrer exemple: a la ratlla 7 llegim: *demostra un Déu ésser tan solament*, que és la construcció llatina de l'acusatiu com a subjecte d'un infinitiu: *monstrat unum Deum esse*.

10 - Conclusions

Arribem a la fi de la nostra tasca. Ramon Llull heretà una llengua en formació, poc segura en els trets gramaticals i limitada en els continguts temàtics. Amb la seva personalitat extraordinària, amb els seus neguits apostòlics i amb la seva claredat de pensament, Ramon Llull la transformà, de

primer posant ordre en les formes d'expressió (fins a dotar-la d'una veritable i precoç modalitat estàndard) i, segonament, enriquint-la en les dues direccions essencials: la dels continguts lèxics i la de la sintaxi, desplegada en diversos nivells expressius. La posteritat n'ha fet, a cada tombant de la història, la llengua que hi era més adaptada, i al mateix temps, no ha cessat d'aprofundir l'expressió i l'ideari de qui hi havia deixat l'empremta decisiva.

I

CANT DE RAMON

Som creat e ésser m'és dat
a servir Déu, que fos honrat,
e som caüt en mant peccat
e'n ira de Déu fuy pausat
5 Jhesús me venc crucificat,
volc que Déus fos per mi amat.

Matí ané querre perdó
a Déu, e prèss confessió
ab dolor e contrició.
10 De caritat, oració,
esperansa, devoció,
Déus me fé conservació.

Lo monestir de Miramar
fiu a frares Menors donar,
15 per sarraïns a preïcar.
Enfre la vinya e'l Déus amar
e'nfre sospirs e plors estar.

Déus Payre, Fill, Déus espirat,
20 de qui és sancta Trinitat,
tracté com fossen demonstrat.
Déus Fill del cel és davallat;
de una verge està nat,
Déu e home, Crist appellat.

Lo món era'n dampnació;
25 morí per dar salvació
Jhesús, per qui'l món creat fo.
Jhesús pujà'l cel sobre'l tro;
venrà jutjar li mal e'l bo;
30 no valran plors querre perdó.

Novell saber hai atrobat;
 pot n'hom conèxer veritat
 e destruir la falsetat.
 Sarraïns seran batejat,
 35 tartres, jueus e mant errat,
 per lo saber que Déus m'ha dat.

Pres hai la crots; tramet amors
 a la Dona de peccadors
 que d'ella m'aport gran secors.
 40 Mon cor està casa d'amors
 e mos ulls fontanes de plors.
 Enfre gaug estag e dolors.

Som hom vell, paubre, meinspreat;
 no hai ajuda d'home nat
 45 e hai trop gran fait emparat;
 gran res hai de lo món cercat;
 mant bon exempli hai donat:
 poc som conegut e amat.

Vull morir en pèlag d'amor.
 50 Per ésser gran non hai paor
 de mal príncep ne mal pastor.
 Tots jorns consir la deshonor
 que fan a Déu li gran senyor
 qui meten lo món en error.

55 Prec Déus trameta missatjers
 devots, scients e vertaders,
 a conèxer que Déus hom és.
 La Verge on Déus hom se fés
 e tots los sants d'ella sotsmès,
 60 prec que'n infern no sia mès.

Laus, honor al major Senyor,
 al qual tramet la mia amor
 que d'ell reeba resplandor.
 No som digne de far honor
 65 a Déu: tan fort som peccador,
 e som de libres trobador!

- On que vaja cuit gran bé far,
e a la fi res no y pusc far;
per què n'hai ira e pesar.
- 70 Ab contricció e plorar
vull tant a Déu mersè clamar
que mos libres vulla exalsar.
- Santetat, vida, sanitat,
gaug me dó Déus, e libertat,
e guard-me de mal e pecat.
- 75 A Déu me som tot comanat:
mal esperit ni hom irat
no hagen en mi potestat.
- Man Déus als cels e'ls elements,
plantes e totes res vivents
que no'm fassen mal ni turments.
- 80 Dó'm Déus companyons conexents,
devots, leials, humils, tements,
a procurar sos honraments.

Text extret de Salvador Galmés, *Rims*, vol. 1. *Obres de Ramon Llull*, vol. XIX, Mallorca 1936, pàgs. 257-260. Modernitzat, en part, segons l'edició de Josep Romeu i Figueras, dins *Obres Essencials de Ramon Llull*, vol. I, Barcelona, 1957, pàgs. 1301-1302.

II

COMENÇA LO VIIÈ LIBRE, QUI ÉS DE LES BÍSTIES

Cant Fèlix hac pres comiat del fisolof, ell anava per una vall plena de arbres e de fontanes. A la eixida de la vall, ell encontrà dos hòmens qui havien grans barbes e grans cabells, e eren pobrament vestits. Fèlix saludà aquells dos hòmens, e ells saludaren Fèlix.

-Bells senyors -dix Fèlix-, vosaltres ¿d'on venits? ni de qual orde sots? Car, segons vostros vestiments, semblança havets que siats de algun orde.

-Sényer -digueren los dos hòmens-, nós venim de longues terres, e som passats per una plana que és prés de ací. En aquella plana ha gran ajustament de bèsties salvatges que volen elegir rei. Nosaltres som appellats de la orde dels Apòstols, e nostres vestiments e nostra pobretat signifiquen lo capteniment en què los Apòstols eren dementre vivien en est món.-

Molt se meravellà Fèlix dels dos hòmens com havien emparat tan alt orde com és cell dels Apòstols; e dix aquestes paraules: -Orde de Apòstol és sobirà a tots ordes. E qui és en orde de Apòstol, no deu dubtar mort, e deu anar mostrar la vida saludable als infeels qui són en error; e als crestians qui són en pecat deu dar doctrina de santa vida, per obra e per preïcació. Aital hom qui sia en orde de apòstol, no deu cessar de preïcar e de fer bones obres a tot son poder.- Aitals paraules e moltes d'altres dix Fèlix als dos hòmens qui s'apellaven de la orde dels Apòstols.

-Sényer -digueren aquells dos hòmens-, nosaltres no som dignes que siam en tant alta vida com eren los apòstols; mas som figura de la conversació dels apòstols, la qual figura representem en nostres vestiments, e en nostra pobretat, e en lo descorrimet que fem per lo món, de terra en terra. Nós havem esperança en Déu que ell trameta hòmens de santa vida en lo món, los quals sien de la orde dels Apòstols, e que aquells hagen ciències a lenguatge on sàpien preïcar e convertir los infeels per ajuda de Déu, e als crestians donen bon eiximpli per vida e per santes parau-

les; e per tal que Déus se'n moga a pietat, e que los hòmens crestians desigen lo aveniment de aitals hòmens, representem en figura los apòstols.-

Molt plac a Fèlix ço que els dos hòmens li deien, e ab ells ensems plorà longament, e dix estes paraules: -Ai, sényer Déus Jesucrist!: ¿on és la santa fervor e devoció qui esser solia en los apòstols, qui en vós amar e conèixer no dubtaven a sostenir treball ni mort? Bell senyor Déus, plàcia a vós que en breu venga temps en qui's complexca la santa vida que és significada en la figura de la vida de aquests hòmens.-

Aprés aquestes paraules, Fèlix comanà a Déu los sants hòmens, e anà en aquell lloc on les bèsties volien elegir rei.

37. De la elecció del rei

En una bella plana, per on passava una bella aigua, estaven moltes bèsties que volien elegir rei. Acord fo emprès per la major part, que el Leó fos rei; mas lo Bou contrastava molt fortment a aquella elecció, e dix estes paraules: ...

III SEGON LLIBRE

Article 1. De un Déu

Lo jueu dix al gentil que pér moltes raons manifestes poria provar esser un Déu tan solament. -Mas enfre les altres raons, per quatre raons hò vull provar per les flors dels arbres abreujadament, de les quals quatre raons és aquesta la primera:

Manifesta cosa és que lo món és ordenat, segons que veem, a una fi; e natura, tot ço que fa, fa a esguardament de una fi. E aquest ordenament e aquest cors natural significa e demostra un Déu esser tan solament; cor si eren molts Déus, seguir-s'ien moltes fins, e los uns hòmens serien ordenats naturalment a amar un Déu, e altres hòmens serien ordenats a amar altre Déu; e açò meteix se seguiria en les altres creatures, cor cada creatura se diversificaria de l'altra a significar lo Déu que la hauria creada

esser divers al Déu altre qui no la hauria creada. E si açò cascú Déu no havia ordenat en sa creatura, seria sa bonea, granea, sa eternitat, son poder, sa saviea, sa volentat imperfecta; e si ho era, impossíbol cosa seria que fos Déu. Cor enaixí com a creatura no-s cové que sia creador, enaixí e menys encara a imperfecció de bonea, granea, etc., no-s cové que sia Déu, cor a Déu se cové tota nobilitat, segons les condicions dels arbres.

Segona raó és aquesta: O la granea de Déu és infinida o no en essència e en bonea, eternitat, poder, saviea, amor, perfecció. On, si són dos o tres o més déus, impossíbol cosa és que la granea de Déu sia infinida en essència e en les vertuts damunt dites; e si és un Déu tan solament, és possíbol cosa que la granea de Déu sia infinida en essència per totes les vertuts damunt dites. E cor possibilitat e esser se convenguen, e impossibilitat e no esser, per açò és manifestat que un Déu és, la essència del qual és tan gran en bonea, eternitat, poder, saviea, amor, perfecció, que nulla altra essència ni nulla altra cosa no la pot termenar ni comprendre, ans termena ella e comprèn totes coses dintre si meteixa, e és essencialment dintre e defora a totes altres coses, cor si no ho era, seria termenada e finida.-

QÜESTIÓ. Dix lo gentil al jueu: -Segons obra natural, vera cosa és que los quatre elements són mesclats en cascun cors compost d'ells, e en aquell cors cascú element és essencialment e vertuosament e obrantment; on, enaixí és possíbol cosa que sien molts Déus, e que sien los uns enfra los altres mescladament, e que la granea de cascú sia infinida essència per totes les vertuts e per tots los locs.-

SOLUCIÓ. Lo jueu respòs e dix: -Certa cosa és que en lo cors compost cascú element termena en l'altre, segons sa pròpia vertut; cor lo poder del foc termena en lo poder de l'aigua, que li és contrari, e lo poder de l'aigua en cell del foc, e açò meteix se segueix de l'àer e de la terra. E enaixí com termenen la un en l'altre en vertut, enaixí termena la operació de cascú en la operació de l'altre, per ço cor són lurs obres diverses e contràries. E per açò cascú dels elements desija esser simple e per si meteix sens los altres elements; cor mills se covenria ab son esser meteix e ab sa vertut meteixa si podia esser sens los altres, que no fa con és mesclat ab los altres. E per açò és manifestat que si eren molts Déus, seria lo poder e la bonea, etc., de cascun termenada e finida en lo poder, etc., de l'altre; e fóra millor

un Déu qui fos en sa essència meteixa e en son poder, etc., que tots aquells déus; e mills se covengra ab esser; e pus impossíbol cosa fóra que en ell fos enveja, orgull, imperfecció, que si fos mesclat ab altres déus. E cor la major nobilitat, e ço per què Déus mills se covenga ab esser, cové esser atorgat, segons la condició del primer arbre, e cor fe, esperança, caritat, etc., se poden mills covenir a bonea, granea, etc., en poden esser majors e pus contraris als vicis. E per açò és demostrat per estes condicions, que un Déu cové esser de necessitat.

Terça raó és aquesta: Si fos un déu qui fos en un loc en si meteix tan solament, e altre déu fos part aquell déu en altre loc, e altre déu fos part aquell loc, covengra que fos un Déu infinit qui termenàs e compresés aquells, e aquell se covengra mills a esser Déu que ls altres. E si açò fos...